

Jakó Klára

Mihály vajda magyar secretariusairól

A Kárpátokon túli vajdai kancelláriák magyar nyelvű írásosságának vizsgálatában különálló fejezetet képez Mihály vajda uralmának (1593–1601) időszaka. Mivel azonban 1599 november elseje, gyulafehérvári bevonulása után a vajda Erdély kormányzójaként leginkább az ottani fejedelmi kancellária szolgálatait vette igénybe (ahol a magyar és a latin nyelv ismerete és használata természetesnek számított), tanulmányomban elsősorban uralkodásának erdélyi hatalomra kerüléséig terjedő időszakát jellemző magyar nyelvű kancelláriai gyakorlatát, főképpen az ebben szerepet játszó személyek életútját kívánom megvizsgálni.

Köztudott, hogy a moldvai és havasalföldi vajdai kancelláriákban a magyar nyelvű „részleg” (mely többnyire egy, ritkán két vagy több személyből állt) a latin nyelvű, szinte kizárólag a külpolitikai írásbeliségben foglalkoztatott írnokok csoportjából nőtt ki. A térségben az anyanyelvű írásosság térhódításával a Kárpátoktól nyugatra fekvő államokkal folytatott kapcsolattartásában a 16. század közepétől fogva a latin mellett a magyar és a lengyel (ez utóbbi főképpen Moldvában) is egyre nagyobb szerepet játszott. A vajdai kancelláriák működésének rekonstrukcióját igen megnehezíti, hogy sem Moldvában, sem Havasalföldén nem maradt fenn a korszakból vajdai levéltár (azt csak a 18. században szervezték meg a Mavrocordatok).¹ Az uralkodók gyakori változása további nehézségeket jelentett az iratmegőrzés szempontjából is. A történetkutatás számára tehát az egyedüli módot arra, hogy hozzávetőlegesen hű képet alkothasson a vajdai kancelláriákban folyó munkáról, az ott tevékenykedő személyekről, az általuk kibocsátott iratok tanulmányozása jelenti. Ezt a munkát Moldva esetében Nicolae Grămadă a huszadi század első felében már nagy vonalakban elvégezte,² Havasalfölde vonatkozásában Dumitru Ciurea foglalkozott vele,³ de így is, különösen ez utóbbi esetében több tisztázásra váró kérdés maradt. Ebből következően, hogy Mihály vajda havasalföldi kancelláriájának szerkezetére is csak az általános megállapításokból vonhatunk le következtetéseket.⁴ Az erre vonatkozó román szakirodalom eddig inkább a havasalföldi vajda kancelláriájában kiállított iratok diplomatikai elemzésére fektette a hangsúlyt, az ott tevékenykedőkkel, illetve a magyar nyelvű részleggel nem foglalkozott.⁵ Pedig Mihály vajdának a nemzetközi politika színterén elfoglalt

Jakó Klára (1962) – PhD, tudományos munkatárs, MTA BTK Történettudományi Intézet, Budapest, jako.klara@btk.mta.hu

¹ Dumitru Ciurea: *Observații pe marginea documentelor latine românești*. Apulum II(1943-1945) 2. 9.

² Nicolae Grămadă: *Cancelaria domnească în Moldova până la domnia lui Constantin Mavrocordat*. Codrul Cosminului IX(1935). 9. 129–131.

³ Dumitru Ciurea: *i. m.* 215–250.

⁴ Jakó Klára: *A társadalmi felemelkedés lehetősége a moldvai és havasalföldi magyar secretariusok körében. = Arisztokrata életpályák és életviszonyok*. Szerk. Papp Klára–Püski Levente. Debrecen 2009. (a továbbiakban Jakó K.: *A társadalmi felemelkedés.*) 26–28.

⁵ Traian Ionescu-Nișcov: *Cancelaria domnească a lui Mihai Viteazul*. Revista de istorie XXXII(1979) 5. szám, 865–874; Maria Soreja: *Acte de cancelarie de la Mihai Viteazul*. Revista Arhivelor LII(1975) 2. 171–178.

helye, a korszak mozgalmas diplomáciai történéseiben vállalt szerepe következtében kancelláriájának külpolitikai jellegű írásbelisége a korábbi uralkodókénál jelentősebb volt, „termékei” is nagyobb számban maradtak fenn (nem utolsósorban a Habsburgok fejlett iratőrzési szokásainak köszönhetően). Tudjuk, hogy Mihály vajda kancelláriájában a magyar és latin mellett törökül tudó deák is tevékenykedett,⁶ és a megmaradt több lengyelül kibocsátott missilist feltehetően egy erre a nyelvre „szakosodott” secretarius írta,⁷ emellett a görögül írt levelekkel is elboldogultak.⁸ Mihály vajda udvarában sok külföldi fordult meg, akik maguk is leveleztek, jelentéseket küldtek megbízóiknak, de a kancellária magyar secretariusainak szolgálatát a vajda és főtisztviségviselői vették igénybe. A vizsgált időszakban levéltári kutatásaim alapján eddig négy kezelt sikerült megkülönböztetnem a kancellária magyar nyelven írt leveleit vizsgálva. E személyek közül kettőt, Rácz Jánost és Brassay Lukácsot név szerint is ismerjük,⁹ és számolnunk kell egy ötödikkal, Darai Jánossal¹⁰ is, aki ugyan véleményem szerint nem a hagyományos secretariusi munkakört töltötte be, de röviden az ő munkásságával is foglalkozni fogok.

Már 1593. október 29-én, a széke elfoglalására Havasalföldébe tartó Mihály vajda az erdélyi fejedelemnek írt levelében azért szabadkozik, hogy nincsen kéznél magyar deákja.¹¹ 1594-ből¹² és 1595-ből¹³ származó magyar nyelvű leveleinek kézírása különböző, de nem azonos a későbbiekben, az iratokban 1597-ben felbukkanó Rácz Jánoséval¹⁴ és az 1598-tól Havasalföldén szolgáló Brassay Lukácséval sem.¹⁵ Utóbbi kettő azonosítása azért lehetséges, mert a deákok ellenjegyezték az általuk kiállított leveleket.

A magyar és latin secretariusoknak a Kárpátokon túli alkalmazásával kapcsolatban tudjuk, hogy a vajdák nemegyszer az erdélyi fejedelemtől vagy kancellárjától kérték a kancelláriai

⁶ Ion Sîrbu: *Istoria lui Mihai-Vodă Viteazul domnul Țării Românești*. I–II. Buc. 1904–1907. I. 553; hivatkozik: *Bernárdy János krimiai követsége 1598-ban*. Közli Károlyi Árpád. *Történelmi Tár* (a továbbiakban: TT) I(1878). (a továbbiakban Bernárdy követsége) 574–576.

⁷ Vö. pl. az Ilie Corfus: *Corespondență inedită asupra relațiunilor între Mihai Viteazul și Polonia (culeasă din arhivele din Varșovia)*. Cernăuți 1935; P. P. Panaitescu: *Documente privitoare la istoria lui Mihai Viteazul*. Buc. 1936; Ilie Corfus: *Mihai Viteazul și polonii în documente inedite în anexe*. Buc. 1937; *Mihai Viteazul în conștiința europeană. I. Documente externe*. Coord. Ion Ardeleanu, Gheorghe Bondoc, Vasile Arimia, Mircea Mușat. Buc. 1982. (A továbbiakban Mihai Viteazul în conștiința europeană) kötetekben levő lengyel levelek.

⁸ Mihai Viteazul în conștiința europeană 166.

⁹ Istváni Géza: *A magyar nyelvű írásbeliség kialakulása*. Bp. 1934. 85.

¹⁰ A korabeli forrásokban Daraiként és Darahiként is szerepel, de mivel ő Darahiként írta alá magát, én is ebben a formában fogom említeni. Eudoxiu de Hurmuzaki: *Documente privitoare la istoria românilor*. III. 1. (1576–1599) Buc. 1880. (a továbbiakban Hurmuzaki III.1.) 433.

¹¹ „Nagyságod higgye meg, hogy magyar deákom szinte mostan nem volt.” Korabeli másolat az Esztergomi Főszékesegyház könyvtárában őrzött Báthory-protocollumban Mss. I. 310. 651; Közlés: Andrei Veress: *Documente privitoare la istoria Ardealului, Moldovei și Țării Românești*. (a továbbiakban: Veress: Documente) IV. Buc. 1932. 38.

¹² Galántai gr. Esterházy család erdélyi (cseszneki) ágának levéltára (Fond familial Esterházy), Erdélyi Nemzeti Múzeum Levéltára a Román Nemzeti Levéltár Kolozs megyei Igazgatósága (Arhivele Naționale ale României Direcția Județeană Cluj, a továbbiakban RNL KmIg) kezelésében. Jelenleg innen kiemelve és átteve a RNL KmIg Középkori iratok gyűjteményébe (Colecția de documente medievale) 127. Közlés: Veress: Documente V. 46–47.

¹³ Beszterce város levéltára (Fond Primăria orașului Bistrița) 5825. sz. RNL KmIg. Közlés: Eudoxiu de Hurmuzaki: *Documente privitoare la istoria românilor. Acte relative la războaiele lui Mihai Vodă Viteazul. 1591–1602*. Publ. de Nicolae Iorga. XII. Buc. 1903. (a továbbiakban: Hurmuzaki XII) 40–41.

¹⁴ Veress: Documente V. 51–52.

¹⁵ Österreichisches Staatsarchiv, Haus- Hof- und Staatsarchiv Ungarische Akten (a továbbiakban: HHStA UA) fasc.132. (1598. június 29.). Közlés: *Okmányok Mihály havaseli vajda 1598-iki meghódolása történetéhez*. Közli: Károlyi Árpád. TT II(1879). 61–62.

munkában jártas személy ajánlását.¹⁶ Így fordulhatott elő, hogy korábban a fejedelmi kancellárián működő írnok tölthette be a vajda melletti bizalminak számító munkakört. A Mihály vajda által feltételezhetően románul diktált levelek – hiszen a korabeli jelentések és a szakirodalom szerint az uralkodó a román mellett csak törökül és görögül tudott¹⁷ – magyarra, latinra fordítása mellett tolmácsoltak is, és a beérkezett magyar, latin nyelvű leveleket fordították az uralkodó vagy a logofăt (kancellár) számára. Ahogyan ennek fontosságára 1597 nyarán Meletie Pigasz, Alexandria pátriárkája, Konstantinápoly vikáriusa levelében felhívta Mihály vajda figyelmét: „keress egy latinul jól tudót, aki lefordítsa a győzhetetlen Rudolf számára írt leveleket, hogy lásd, mit írok”, s csak ezután továbbítsa őket címzettjükhöz.¹⁸

Az is bebizonyosodni látszik, hogy ezek a deákok sok esetben írásbeli tevékenységük mellett hírszerzők is voltak, kis túlzással az erdélyi fejedelem vajdai udvarban tartózkodó állandó követeinek is tekinthetjük őket. Ez utóbbi „munkaköre” utal, hogy szolgálataikat általában az erdélyi fejedelem honorálta birtokadománnyal.¹⁹ Nyilván az erdélyi fejedelemség külpolitikájának irányításában is nagyon fontos volt a naprakész információk beszerzése, s erre kiválóan alkalmasnak bizonyult a vajdai udvarban tartózkodó secretarius, aki általában a helyi újságok mellett a Portáról származó hírekkel is elláthatta a fejedelmet – legtöbbször a vajda hivatalos levelezése keretében. A Habsburg-udvar például az információszerzést fizetett ügynökhálózatral oldotta meg ebben a térségben is. Ahogyan azt Giovanni de’Marini Poli raguzai származású diplomatától megtudjuk, például 1594-ben részben azért kellett Havasalföldre utaznia, hogy begyűjtse fizetett információszerzőitől a török birodalombeli helyzetre vonatkozó híreket, s beszámolójában panaszkodik, hogy nincs elég pénze fizetésükre, mely összegből feltételezhetően ő maga is részesedett.²⁰ Az információszerzést is teljesítő vajdai secretariusok amolyan „kettős ügynöki” szerepéből következik, hogy ez a pálya korántsem volt veszélytelennek tekinthető.

A havasalföldi vajdai kancelláriában tevékenykedő idegen nyelvű írnokok munkadíjáról sajnos nincsenek adataink. Viszonyítási pontként azonban két adat kínálkozik. Az egyik Mátyás főherceg 1599. szeptember 18-án, Bécsben kelt utasítása Basta felső-magyarországi főkapitánnyá történő kinevezése kapcsán, amelyben tételesen szerepel, hogy mind írnokra, mind tolmácsra havonta tizenkét forintnyi fizetést számolhat el, kémszolgálatra pedig 65 forintot költhet.²¹ A másik szerint Gyulaffy Lestár 1598-ban huszonkét forintot keresett havonta.²² Az erdélyi fejedelmi secretariusság ugyan magasabb hivatali beosztásnak számított, ám az ő fizetése is fogódzóként szolgálhat a vajda magyar deákjának járandóságára vonatkozóan. Úgy gondolom, hogy az említett két analógiából következően havi huszonkét-huszonnégy forint körüli összegű keresettel számolhatunk Mihály vajda magyar secretariusai esetében, akik, mint

¹⁶ Pl. *Kovacsóczy Farkas levelei (1572–1594)*. Közli: Szádeczky Lajos. TT XV(1892) 694.

¹⁷ *Istoria Românilor* IV. Coord. Ștefan Ștefănescu, Camil Mureșanu, Tudor Teoteoi. Buc. 2001. 597; *Mihai Viteazul în conștiința europeană* 282.

¹⁸ *Mihai Viteazul în conștiința europeană* 166.

¹⁹ Jakó K.: A társadalmi felemelkedés 38.

²⁰ *Călătoria străini despre Țările române*. III. Red. Maria Holban. Buc. 1971. (A továbbiakban: *Călătoria străini* III.) 236.

²¹ Veress Endre: *Basta György hadvezér levelezése és iratai (1597–1607)*. (Monumenta Hungariae Historica I. Diplomataria XXXVII.) Bp. 1909. 266.

²² *Gyulaffy Lestár feljegyzései*. Közli Szabó Károly = *Magyar történelmi évkönyvek és naplók a XVI–XVIII. századokból* (Monumenta Hungariae Historica II. Scriptorum XXXI.) Bp. 1881. 115. Az adatra Dáné Veronka hívta fel a figyelmemet, segítségét, tanácsait ezúton is köszönöm.

már említettem, adott esetben a tolmácsi feladatokat is ellátták. A feltételezett összegű fizetésen kívül a „külügyi” szolgálatokat, ahogy már szót ejtettem róla, nemegyszer fejedelmi adomány-nyal honorálták, illetve annak ígéretével kecsegtethették őket küldetésük kezdetén. Jó példa erre az eredetileg szintén nagyobb kancelláriai deák, majd titkár Bernardffy János²³ esete, aki Mihály vajda emberével, Rácz Györggyel együtt a krími tatároknál járt követségben 1598-ban. Levelezése²⁴ egyértelműen alátámasztja a fentebbieket. Amikor követségéből hazafelé tartva Moldvában Báthory Zsigmond lemondásáról értesült, Bernardffy kétségbeesett levelezésbe kezdett, hogy szolgálatai ne maradjanak jutalom nélkül. Ahogyan Kornis Gáspárhoz küldött levelében írja: „Immár nem tudom, nagyságos uram, ki fizeti meg énnekem azokat [ti. a követségével kapcsolatos költségeit] és kitől várjam jutalmát az én jámbor hív szolgálatomnak, volt bizodalom az mi kegyelmes urunk ő felsége kegyelmességén, hogy régi szolgálatomra valami tekéntet leszen, ajánlotta is vala magát ő felsége, hogy valami jószágocska nélkül nem hagy...”²⁵ Nem sokkal később e kéréssel Bocskay Istvánt is megkereste, hiszen „az én kegyelmes uram minden kegyelmességgel ajánlotta vala magát, hogy jószág nélkül nem hágy...”²⁶

A szolgálatok jutalmaként elnyert birtokadománnyal aztán a hivatalnok értelmiségieknek legtöbb esetben sikerült hozzájárulniuk maguk és családjuk társadalmi felemelkedéséhez, anyagi helyzetének megalapozásához.²⁷

A Mihály vajda idejéből megmaradt magyar nyelvű levelezésanyag 1597-től kezdődően válik nagyobb számúvá. Ebben nyilván jelentős szerepe van annak, hogy ezek többnyire a Habsburg-uralkodók levéltáiraiba kerültek, a bécsi Haus- Hof und Staatsarchivban és az innsbrucki Tiroler Landesarchivban őrizték meg őket az elszórtan, városi és családi levéltárakban található missilisek mellett. Sajnos az erdélyi fejedelmi levéltár, ahol szintén nagyobb számban lehettek a korszakból származó havasalföldi levelek, éppen ekkoriban, Báthory Zsigmond 1598-as lemondásakor nagy veszteségeket szenvedett, a távozó fejedelem sok iratot elégetett, amint azt Szamosközy István történetíró, káptalani requisitor megörökítette.²⁸

Valószínűnek tűnik, hogy az erdélyi secretariusok alkalmazása, szerepük növekedése összefüggésben áll a Báthory Zsigmond és Mihály vajda között 1595. május 20-án Gyulaféheváron kötött szerződéssel is, mely szabályozta a vajdai kancelláriában kiállított iratok formai jellemzőit is. Ezek értelmében a jövőben a vajda nem használhatja saját címében az Isten kegyelméből kitélt, nem nevezheti sajátjainak azokat a városokat és helységeket, ahonnan leveleit keltezi, illetve az ország hivatalos pecsétje helyett saját családi pecsétjét kell használnia, de azt vörös viasszal. Mindezek mellett a szerződésben az is szerepel, hogy az összes tisztségviselő Báthory Zsigmond és nem a vajda hivatalnokának számít.²⁹ Kézenfekvőnek tűnik, hogy a fentebbi szerződéspontok betartásában kulcsfigura lehetett a vajdai kancellária magyar és latin secretariusai is.

Visszatérve Mihály vajda magyar secretariusaihoz a következőkben a név szerint ismertek életútját kívánom felvázolni a kutatás jelenlegi szintjén. Elsőként Rácz Jánosról kell szólnom,

²³ Trócsányi Zsolt: *Erdély központi kormányzata 1540–1690*. Bp. 1980. 189.

²⁴ Bernardffy követsége 563–576.

²⁵ Uo. 565.

²⁶ Uo. 570–571.

²⁷ Jakó K.: A társadalmi felemelkedés 25–39.

²⁸ Jakó Zsigmond: *Az erdélyi fejedelmek levéltáráról*. = *Tanulmányok Borsa Iván tiszteletére*. Szerk.: Csukovits Enikő. Bp. 1998. 108–109.

²⁹ Bethlen Farkas: *Erdély története*. IV. Ford. Kasza Péter, S. Varga Katalin. Bp.–Kvár 2006. 128–129.

hiszen közülük ő a vizsgált időszak „főszereplője”, meghatározó személyisége, és mindemellett jelenlegi ismereteink szerint ő került leghamarabb a havasalföldi vajda szolgálatába. Mielőtt azonban rátérnék életútjának és hivatali pályájának ismertetésére, néhány szóban ki kell térnem családi hátterének bemutatására.

Amint az nevéből is következik, rác származású volt, ahogyan Szamosközy írta: „rácfi”,³⁰ vagy miképpen azt jelentésükben a császári biztosok is megállapították, rác („rascianus”) volt.³¹

A 16. század végi Erdélyben nagyon sok Rác családnévvel találkozunk,³² köztük nem egy Jánossal is, egy részüket előnevük (például dorogi, galgói, prodi, tövisi) különbözteti meg a későbbiekben. Ekkor sokuknál még az eredeti délszláv név nemegyszer torzult formája is előfordul a forrásokban (például Zteolyt,³³ Boskowitz/Boskowitz, Radowitty, Vincenzowitty³⁴). Nyilvánvalóan a törökök elől Erdélybe áramló délszláv népcsoportokról van szó. A rácok/szerbek mellett sok horvát is került a fejedelemségbe, köztük például a Vegliai, illetve Petrichevich Horváthok. A rácok elsősorban a katonáskodásban jeleskedtek, de a török világról való közelebbi ismereteiket, nyelvtudásukat sok esetben a diplomácia területén kamatoztatták. Kiváltképpen a fejedelemség keleti külpolitikájában jutottak szerephez, követek, posták kerültek ki közülük. Mind a török, mind az ortodox világban otthonosabban mozogtak, mint a csak erdélyi gyökerekkel rendelkezők.

Egészen biztos, hogy Mihály vajda secretarius is ezen családok egyikéből származik. Szamosközytől azt is megtudjuk, hogy a Rác mellett a Maro (vagy az egyik kéziratos példányban Marco) János nevet is használta.³⁵ Erre ugyan egyetlen más forrásunk sincsen (Bethlen Farkas kivételével, aki éppen Szamosközytől veszi át ezt a névalakot³⁶), maga a secretarius (korábban nagyobbik kancelláriai deák) sem használta a fennmaradt saját kezű iratok tanúsága szerint, de feltételezhetjük, hogy a neves történetíró pontos információkkal rendelkezett róla, hiszen azt sem zárhatjuk ki, hogy ismerték is egymást a fejedelmi székvárosból,³⁷ ahol feltehetően részben ugyanabban az időben tevékenykedtek.

³⁰ Szamosközy István *történeti maradványai* IV. 1542–1608. Kiadta: Szilágyi Sándor. (MHHS XXX.) Bp. 1880. (A továbbiakban Szamosközy IV.) 111; *Magyar nyelvű kortársi feljegyzések Erdély múltjából. Szamosközy István történetíró kézirata. XVII. század eleje.* Közzéteszi E. Abaffy Erzsébet és Kozocsa Sándor. Bp. 1991. (a továbbiakban Magyar nyelvű kortársi feljegyzések) 176.

³¹ Hurmuzaki XII. 360.

³² Levéltártörödékeikre I. pl. Magyar Nemzeti Levéltár Országos Levéltára, Kisebb családi fondtörödékek (R319) 20. No. 1677., vagy Rác család levéltára (P2257).

³³ *Az erdélyi káptalan jegyzőkönyvei 1222–1599.* Mutatókkal és jegyzetekkel regesztákban közzéteszi Bogdándi Zolt, Gálfi Emőke. (Erdélyi Történelmi Adatok VIII. 1.) Kvár 2006. (a továbbiakban: ErdKáptJkv) 343. (928. sz.)

³⁴ *Az erdélyi fejedelmek Királyi Könyvei I. 1569–1602. Báthory Zsigmond Királyi Könyvei 1582–1602.* Mutatókkal és jegyzetekkel regesztákban közzéteszi Fejér Tamás, Rác Etelka, Szász Anikó. (Erdélyi Történelmi Adatok VII. 3.) Kvár 2005. (a továbbiakban: ErdKirKv) 333. (1219. sz.)

³⁵ *Szamosközy István történeti maradványai* II. 1566–1603. Kiadta: Szilágyi Sándor. (MHHS XXVIII.) Bp. 1876. (a továbbiakban: Szamosközy II.) 295.; Magyar nyelvű kortársi feljegyzések 176.

³⁶ Bethlen Farkas: *Erdély története.* V. Ford. Kasza Péter. Bp. 2010. 144.

³⁷ Gálfi Emőke szerint ugyan Szamosközy bizonyíthatóan csak 1602-től volt káptalani requisitor Gyulafehérváron, de mások szerint 1593–1594-től kezdve töltötte be ezt a tisztséget. (Szamosközy István: *Erdély története [1598–1599, 1603]* Vál., bev., jegyz. Sinkovics István. Bp. 1977. 10–11.; *Magyar Művelődéstörténeti Lexikon középkor és kora újkor.* X. Főszerk. Kószeghy Péter. Bp. 2010. 450–451.) Ha mégsem így volt, akkor is udvari történetíróként módja lehetett megismerni a fejedelmi kancellárián dolgozókat. Gálfi Emőke: *Szamosközy István, a requisitor.* Erdélyi Múzeum LXXIV (2012) 3. szám. 116–117.

A román szakirodalomban Rácz János családi hátterére vonatkozóan napvilágot látott feltetelezés³⁸ szerint Mihály vajda secretariususa azonos lehet azzal a Rácz Jánossal, aki a Petru Cercel havasalföldi vajda udvarában tevékenykedő genovai Franco Sivori 1585-ös erdélyi útleírásában szerepel. Az olasz „diplomata” arról számol be, hogy annak idején Petru Cercel fiai Kendy Ferenc (portai követ, Küküllő vármegye főispánja, tanácsúr) egyik birtokán, a Torda megyei Dátoson lettek menedéket „Gianus Zabo Ratiano” (Szabó Rácz János), Kendy tisztartójának a házában. Ez utóbbinak akkor tizenöt éves fiát, „Giovanni Ratiano”-t (Rácz Jánost) mind apja, mind Kendy Ferenc a Sivori figyelmébe ajánlotta, aki magával is vitte Genovába, ahol sokat haladt a tudományokban. Kendy Ferenc és Arpately Zteolyt Rácz János ismerettségét más források is alátámasztják.³⁹ (Az itt felbukkanó Arpately előnév nagy valószínűséggel a Szerém vármegyei, Szávaszentdemetertől északra fekvő Árpatarló helynevet fedi, amely ma Rumaként ismert, és 1570 körül már ez utóbbi néven említik az oszmán defterekben.⁴⁰) 1577-ben Nagymezőn birtokszomszédok voltak,⁴¹ majd 1585-ben Rácz több birtokát (Tálasfalván, Szinyén, Nagymezőn)⁴² eladta Kendynek. A Kendy Ferenc és Rácz Szabó János közti szoros kapcsolatot mi sem bizonyítja jobban, mint az, hogy ez utóbbi halála után, 1591. január 17-én kiskorú árváinak az országban bárhol levő javai igazgatására törvényes koruk eléréséig gyámul Kendy Ferencet jelölték ki.⁴³ Szamosközy egyik utalásából, melyre később még visszatérek, kiderül, hogy Rácz János édesanyjának akkor még lehettek Erdélyen kívüli kötődései.⁴⁴ A rendelkezésekre álló adatokból arra következtethetünk, hogy János deák a délszláv gyökerek mellett román felmenőkkel is rendelkezhetett. Erre utal Bethlen Farkas is, amikor Szamosközy nyomán⁴⁵ azt írja róla, hogy nevét és származását tekintve egyaránt rác volt,⁴⁶ de ismerte „az oláhok beszédét és írását”, azaz a cirill betűs írást is. Amennyiben helytálló a feltetelezés, hogy Mihály vajda magyar secretariususa, Rácz János a fentebb említett Arpately Zteolyt Rácz Szabó János fia volt, akkor nemesi származásúnak tekinthető.⁴⁷

Iskolázottságáról sajnos a szegényes forrásadottságok miatt nem sokat tudunk, bár feltehetően az alapokat otthon szerezte meg, ahogyan azt Bethlen Farkas Szamosközy alapján megállapítja. Erdélyben „nőtt fel, ott szerezte műveltségét is”.⁴⁸ Ehhez járulhatott genovai pallérozása, ahol Sivori szerint sokat haladt a tudományok elsajátításában.⁴⁹ Ha pontosabban nem is tudjuk, hol tanult, ismerjük a képzések eredményét: több nyelven beszélt és írt, az említett román nyelven és cirill betűs íráson kívül kitűnően írt magyarul (amint ezt fennmaradt leveleinek nyelvezete is bizonyítja), és a latinban is mind szóban, mind írásban igen járatos volt, ezt

³⁸ Călători străini III. 62.

³⁹ Tagányi Károly–Réthy László–Pokoly József: *Szolnok-Dobokavármegye monographiája* VI. Dés 1903. 458, 459, 547.

⁴⁰ Engel Pál: *Magyarország a középkor végén. Digitális térkép- és adatbázis a középkori Magyar Királyság településeiről*. CD-ROM. Bp. 2001; Bruce W. McGowen: *Sirem sancağı mufassal tahrir defteri*. Ankara 1983. 315. Az adatért Hegyi Klárának tartozom köszönettel.

⁴¹ Tagányi Károly–Réthy László–Pokoly József: *Szolnok-Dobokavármegye monographiája*. V. Dés 1901. 213.

⁴² ErdKirKv 198. (676. sz.)

⁴³ ErdKirKv 374. (1376. sz.)

⁴⁴ „Az anyja akkor Erdélben volt...” Szamosközy IV. 111.

⁴⁵ Szamosközy II. 295–296.

⁴⁶ Bethlen F. : *i. m.* V. 144.

⁴⁷ ErdKirKv 374. (1376. sz.)

⁴⁸ Szamosközy II. 296.; Bethlen F. : *i. m.* IV. 144.

⁴⁹ Călători străini III. 62.

nemcsak máig megőrzött latin nyelvű levelei⁵⁰ bizonyítják, hanem erre utal Szuhay István és Istvánffy Miklós már idézett, 1598. június 11-én kelt jelentése, mely említi Rácz Jánost, azaz a szerbet, a vajda román secretariusát, aki nagyon jártas a magyar nyelvben és jó ismerője a latinnak.⁵¹ Tudása és képességei lehetővé tették, hogy amennyiben fenntartjuk származására vonatkozó fentebbi feltételezésünket, apja halála után közvetlenül, 1591 elején a gyulafehérvári káptalan jegyzőkönyveinek tanúsága szerint már a fejedelmi nagyobbik kancellária írnokai között találjuk,⁵² tehát a fejedelemség Trócsányi által hivatalnok-értelmiséginek nevezett rétegében. Az apai támasz nélkül maradt, számításaink szerint ekkor még csak huszonegy éves fiatalembernek igencsak szüksége volt erre az állásra. Nem kizárt, hogy megszerzésében befolyásos gyámja, Kendy Ferenc is segítette. Feltehetően itt ismerkedett meg a kancelláriai munka sajátosságaival, itt sajátította el a tipikus kancelláriai írást, amellyel leveleit írta (és amely nem olaszos jellegű), s amelyet igen magas szinten művelt.⁵³

Családi állapotáról a kutatás jelenlegi szintjén annyit tudunk, hogy nős volt, feleségét Annának hívták, és szintén nemes volt, házasságukból két fiú született: György és János.⁵⁴ Birtokai közül csak azokat ismerjük, amelyeket az 1601. december 18-án Déván kelt adománylevélben Báthory Zsigmond ad új adomány címén az akkor már néhai Rácz János gyermekeinek, melyeket korábban néhai Báthory András bíboros, Erdély akkori fejedelme adományozott néhai Rácz Jánosnak, de melyeket a közelmúltban Lippa várához foglaltak. Alsó- és Felsőkápolnás⁵⁵ teljes és egész birtokokról és a Valiemare⁵⁶ nevű prédiurnról van szó, az Arad vármegyei Zad tartozékaiban, minden benne lévő királyi joggal és tartozékaival.

Visszatérve hivatali pályafutására, amint arról már szó esett, nagyobb kancelláriai deákként történő első említése 1591 februárjából származik.⁵⁷ Az azonban nem biztos, hogy Mihály vajda későbbi secretarius volt az, akit 1594 októberében az erdélyi fejedelem udvari familiárisaként Moldvába küldött,⁵⁸ amint azt a szakirodalomban említik.⁵⁹ Ugyanis a prodi Ráczok között is, akiről tudjuk, hogy a fejedelem udvari familiárisai voltak, élt ugyanekkor egy János nevű.⁶⁰

Következő alkalommal, amikor 1597-ben látóköriünkbe kerül, Rácz Jánost már Havasalföldén, Mihály vajda kancelláriájában találjuk. Hogyan került ebbe a munkakörbe, nem tudjuk. Bethlen Farkas (Szamosközy alapján) tudni véli, hogy Mihály vajda csábította Havasalföldre Erdélyből.⁶¹ Amennyiben elfogadjuk azonosságát azzal a Dátoson felnövő Rácz Jánossal, akit Franco Sivori említett, s akinek apja Petru Cercel fiait házába fogadta,⁶²

⁵⁰ Pl. Hurmuzaki XII. 338.

⁵¹ Hurmuzaki XII. 360.

⁵² ErdKáptJkv 300. (807. sz.)

⁵³ Pl. HHStA UA fasc.132. (1598. március 26.); Innsbruck Tiroler Landesarchiv O.Ö. (a továbbiakban Innsbruck TLA) Geheimer Rat. Selekt Ferdinandeas 86. Karton 73. (1598. július 23.)

⁵⁴ Az erdélyi fejedelmek oklevelei (1560–1689). Erdélyi Királyi Könyvek. DVD. Szerk.: Gyulai Éva. Bp. 2005. XXXII. 21v–22.; ErdKirKv 457. (1719. sz.)

⁵⁵ Valószínűleg ma Kápolnás, Căpâlnaş, Arad megye, Románia.

⁵⁶ Feltételezhetően Marosnagyvölgy, Valea Mare, Arad megye, Románia.

⁵⁷ ErdKáptJkv 300. (807. sz.)

⁵⁸ Hurmuzaki XII. 10.

⁵⁹ I. Sírbu: i. m. II. 526.

⁶⁰ Pl. ErdKáptJkv 243. (647. sz.); ErdKirKv 90. (179. sz.)

⁶¹ Bethlen F.: i. m. IV. 144.; Szamosközy II. 296.

⁶² Călători străini III. 62.

akkor ez magyarázatul szolgálhat arra, hogy Mihály vajda miért tette bizalmasává, miért „öt vette igénybe, ha írni akart, és így terveinek és titkainak java részét megosztotta vele”.⁶³ Mivel Mihály uralomra kerülése előtt, 1591-ben, Magyarországra (feltételezhetően Erdély értelemben használja a szerző) menekült,⁶⁴ s ott rövid ideig időzött Báthory Boldizsár támogatását és az erdélyiek vendégszeretetét élvezve,⁶⁵ mielőtt a Portára távozott, lehetséges, hogy ez idő alatt ismerkedett meg a fiatal, akkor még a nagyobbik kancellárián dolgozó deákkal.

Az is elképzelhető azonban, hogy amint arra már korábban utaltam, a Báthory Zsigmonddal 1595 májusában kötött szerződés következtében vállalhatott munkát a havasalföldi vajdai kancellárián. Hiszen amint az Andrzej Tarnowski Jan Zamoyskinak 1598 januárjában írt leveléből kiderül, „a munténiai vajda környezetében, udvarában magyar a hatman, magyar a főudvarmester (marsall), magyar a főlovászmester, magyar a kapitány. Az udvari szolgálattelvők mind magyarok”.⁶⁶

Akárhogyan is került Rácz János Mihály vajda kancelláriájába, az tény, hogy 1597 januárjában már ő jegyezte ellen (feltételezhetően szokásához híven a jobb alsó sarokban) Mihály vajda Miksa főherceghez írt levelét. Azért használtam feltételes módot, mert ez a levél, melyet Veress Endre adott ki, akkor még fellelhető volt Innsbruckban, az Ambraser Akten állagában.⁶⁷ Mára azonban ezt a levéltári egységet felosztatták, anyaga különböző más fondokba került át, és 2013 nyarán már több, egykor ott őrzött magyar nyelvű eredeti levelet nem tudtak előhozni, csak a német vagy latin fordítások vannak meg.⁶⁸ A korai Rácz János-levelek közül nem állt módomban eredetiben megnézni a szintén Veress Endre által közölt, 1597. június 16-án Targovistében kelt, Gibárti Keserű Jánosnak címzett három levelet⁶⁹ sem, melyek a Bethlen család keresdi levéltárában voltak találhatóak, mára azonban a Román Nemzeti Levéltár Kolozs megyei Igazgatóságán⁷⁰ e missziliseknek nyoma veszett, évek óta nem tudják előadni őket.

Az biztos, a mai napig ellenőrizhető, hogy Rácz János kitűnően végezte a secretariusi munkát, az általa kiállított levelek megfeleltek a térségben uralkodó kancelláriai gyakorlatnak, mind nyelvezetük, mind külalakjuk igényes. Ő volt az, aki a havasalföldi kancellárián kiállított levelekben bevezette a protocollumokban a magyar nyelvet, kétnyelvű megfogalmazásban (például: „Illustris et magnifice domine, domine, amice observande. Salutem et nostri benevolam commendationem. Istentől nagyságodnak kívánok sok jókat és jó egészséget megadatni / Istentől kegyelmednek minden jókat kívánok megadatni / Adjon Isten minden jót kegyelmednek és jó egészséget”).⁷¹ Szintén az általa kiállított levelek sajátossága, hogy a levél ünnepélyességének fokozására, kiváltképpen a bécsi udvarral folytatott levelezésben nemegyszer római számokat

⁶³ Szamosközy II. 296; Bethlen F.: *i. m.* IV. 144.

⁶⁴ Dan Simionescu: *Cronica lui Balthasar Walther despre Mihai Viteazul în raport cu cronicile contemporane. Studii și Materiale de Istorie Medie.* III(1959). 61.

⁶⁵ Szamosközy II. 286–287; Bethlen F.: *i. m.* IV. 120; Szádeczky Lajos: *Erdély és Mihály vajda története 1595–1601.* Temesvár 1893. (a továbbiakban: Szádeczky: Mihály vajda) 65.

⁶⁶ Mihai Viteazul în conștiința europeană 175.

⁶⁷ Veress: *Documente V.* 51–52.

⁶⁸ Pl. Innsbruck TLA Kanzlei Maximilian (Hofregistratur) Aktenserie Einlauf 1598. Karton 4. (1598. szeptember 14.) ; Innsbruck TLA Gesammelte Akten über Mihael Waivoda II. Ferdinandea 86. Karton 73. (1598. október 20.)

⁶⁹ Veress: *Documente V.* 72–75.

⁷⁰ Bethlen család keresdi levéltára (Fond familial Bethlen de Criș) az Erdélyi Nemzeti Múzeum Levéltárában a RNL KmIg kezelésében

⁷¹ Jakó Klára: *Fejezet a XVI–XVII. századi moldvai és havasalföldi magyar nyelvű levelek diplomatikai elemzéséből.* Fons XVII(2010) 2. szám. 219–220.

használt a datáláshoz.⁷² A Rácz János kezével írt missilisekben a datálás és aláírás közé ékelten egy udvariassági formula kíséretében, sajátosan jelenik meg az aláíró személy méltósága (például: „Sacrae caesariae regiaeque maiestatis vestrae humilis fidelisque servitor Michael vaivoda regni Transalpinensis” vagy „Generose dominationis vestrae amicus Michael vaivoda regni Transalpinensis”, illetve „Felsőgednek szolgál az havasalföldi Mihail vajda”).⁷³ Miután Mihály vajda nem tudott latin betűkkel írni, a Rácz János által secretariusként ellenjegyzett leveleken feltételezhetően az ő kezével kelt az uralkodó latin betűs aláírása,⁷⁴ valamint a secretariusi munkakörhöz tartozott a vajdához beérkező levelek lefordítása is. Erre maga Rácz János is utal a császári biztosokhoz 1598. május 30-án írt levelében: „mit írt legyen nagyságtok abban ígéről igére eleiben adtam ő nagyságának [a vajdának]”.⁷⁵ Vélhetően ugyanennek a fordítói tevékenységének az emlékei az Innsbruckban ma is fellelhető, Dionysius trnovói metropolita által Mihály vajdának küldött levelek magyar fordításai.⁷⁶ (Ez esetben Rácz használhatta cirill betűs írástudását.)

Az iratok kiállítása mellett azonban a secretarius óhatatlanul belekeveredett a külpolitika szövevényeibe. Leveleiben hűen tolmácsolta a Mihály vajda által diktált gondolatokat, érvelést. A vizsgált missilisek tartalmukat tekintve szinte kizárólag politikai jellegűek, a Habsburg udvar és a Porta között egyensúlyozó uralkodó sakkjátszmájához köthetők. Leggyakrabban előforduló tárgyak a pénzkérés zsoldosai számára. Érdekes, hogy a levelekben fellelhető gondolatmenet szinte szó szerint, de hangvételében mindenképpen visszaköszön például Germanico Malaspina pápai nuncius Mihály vajdával a sellenberki ütközetet megelőző békeközvetítési tárgyalásokról készített beszámolójában.⁷⁷

A Rácz János által írt, máig megmaradt missilisek címzettjei között legnagyobb számban a Habsburg uralkodóház tagjai: II. Rudolf, Miksa főherceg vagy Báthory Zsigmond felesége, Maria Christierna fejedelemasszony, Szuhay István és Istvánffy Miklós császári biztosok álltak, de 1599. június 26-án, Targovistében ő állította ki a vajda és a bojárok Báthory Andrásnak tett hűségnyilatkozatát tartalmazó okleveleket is.⁷⁸

Az írnoki munka mellett tolmácsolásra is igénybe vették szolgálatait. Amint arról a Szuhay István és Istvánffy Miklós által 1598. június 11-én Targovistéről a császárnak küldött jelentés beszámol, a havasalföldi vajdai székhelyen folytatott tárgyalásokon Rácz János tolmácsolt (akit a szöveg a vajda román secretariusának nevez), s akiről mint már idéztem, megállapítja, hogy nagyon jól tudott magyarul és latinul is. A tárgyalások színhelyéül szolgáló kert félreeső részében résztvevője volt a több órán át, estig tartó, szűk körű megbeszélésnek, mely a vajdai udvarban várakozó tatár követség ügyéről folyt, tehát a deák mindenről értesülhetett.⁷⁹ Munkájánál

⁷² Uo. 225.

⁷³ Uo. 227.

⁷⁴ I. Sírbu: *i. m.* I. 541. 4. jegyzet.; Pl. HHStA UA fasc. 130. (1597. november 21.) Közlés: Veress: Documente V. 117–119.

⁷⁵ HHStA UA fasc. 131. (1598. május 30.) Közlés: Hurmuzaki XII. 369–370.

⁷⁶ Innsbruck TLA Geheimer Rat. Selekt Ferdinandea 86. Karton 73. (1597. március 12.; 1597. március 19.)

⁷⁷ „Ha elvész Erdély, elvész Havasalfölde is, ha megmarad az egyik, megmarad a másik is.” *Mihai Viteazul în conștiința europeană* 278; „...mert ha ezt az országot az ellenség kézhez vehetné, kit Isten ne adjon, gondolja meg nagyságtok Erdélynek is állapotját, megmaradását, mint lehetne, azonképpen több keresztény országoknak” HHStA UA fasc. 132. (1598. június 30.)

⁷⁸ HHStA UA fasc. 134. (1599. június 26.) Közlés: Hurmuzaki III. 1. 331, 332.

⁷⁹ „A prandio in abdito horti loco privatim soli convenimus, et, interprete secretarius ipsius olaho seu valacho, Ioanne Racz, videlicet Rasciano, peritissimo tam hungaro latinoque non ignaro, in tractatu legationis tartaricae, ad vesperam usque, multas horas consumpsimus.” Hurmuzaki XII. 360.

fogva általában véve is bepillantást nyerhetett Mihály vajda politikai boszorkánykonyhájába, titkos információkhoz is hozzájuthatott. Bethlen Farkas szavait idézve, aki Szamosközyből merít, „mivel biztos jelekből kiszagolta a vajda ármányos terveit és megindult hazája sorsán (azt akarta ugyanis, hogy erdélyi legyen és annak is tűnjön, hiszen ott nőtt fel, ott szerezte műveltségét is) mindenről értesítette András fejedelmet”.⁸⁰

Rácz János informatori szerepére vonatkozóan már korábról is vannak adataink. 1598 tavaszán úgy volt, hogy Mihály vajda Brassóban találkozik a császári megbízottal, Bartholomeus Pezzennel, de ez végül meghiúsult. Mihály vajda ugyanis nem akarta, hogy létrejöjjön ez a találkozó, és megüzente, hogy betegsége, fájdalmai miatt Bukarestből csupán Targovistéig tudott eljutni. Nyilvánvalóan azt szerette volna, a tárgyalásokra Havasalföldén kerüljön sor. Ezt a kis színjátékot azonban, amint azt Pezzen 1598. április 23-i beszámolójából megtudjuk, a vajda secretariususa leleplezte, aki titkon Sennyei Pongrác tudomására hozta, hogy Theodosie logofát állításaival szemben a vajda nincsen olyan rossz állapotban, hogy ne tudna a határig elmenni.⁸¹

Ezt követően Rácz János ugyanazon év júniusában tűnik fel, a fentebb említett Szuhayval és Istvánffyval folytatott tárgyalásokon tolmácsi szerepkörben, de ezt megelőzően, 1598. május 30-án már saját nevében írt levéllel kereste meg a császári biztosokat. Ebben nyilvánvalóan konkrétumokat nem említ, lényegében a várható találkozó megszervezése a feladata, de mellékesen jelzi, hogy fontos mondanivalója volna a számukra.⁸² A június 9-i targovistei tárgyalások után júliusban Mihály vajda Rudolf biztosaihoz küldte követként Rácz Jánost. Ekkor még a vajda teljes bizalmát élvezte.⁸³

Rácz János életében az 1599-es év nyara volt a sorsdöntő. Amint az a szakirodalomban sokszor idézett Darahi-jelentésből kiderül (melyet szerzője 1599 decemberében vagy 1600 februárjában írt Székely Mihály szatmári főkapitány számára), Mihály vajda magyar secretariususa korábban valamilyen módon értesítette Báthory Andrást, hogy a Havasalföldről a Habsburgokhoz küldött követeket figyeltesse. Ennek nyomán a fejedelem őriztette az utakat, és sikerült is elfogatnia a vajda Prágából hazafelé tartó embereit, Örmény Pétert és Petneházy Istvánt,⁸⁴ akiket Gyulafehérvárra vittek. A náluk levő levelekhez azonban nem jutottak hozzá, mert minden elővigyázatosság ellenére a Mátyás főhercegét Örmény Péter megette, míg a Rudolf császárt valamilyen fondorlatos módon Petneházyinak végül sikerült a vajdához eljuttatnia.⁸⁵ Így Rácz János vádjai nem igazolódhattak be. Minden jel szerint a vajdai secretarius is közben Erdélyben járhatott, hiszen a követek egy részével együtt érkezett vissza Havasalföldre. Erre utal az a törösvári számadáskönyvekben található bejegyzés is, mely szerint 1599. július 6-án megfordult ott Rácz János, Vitéz Miklós és Pribék Mátyás társaságában.⁸⁶ A vajdai udvarba való visszatérte után azonban már maga az írnök

⁸⁰ Bethlen F.: *i. m.* IV. 144; Szamosközy II. 296.

⁸¹ Hurmuzaki XII. 343; *Erdélyi Országgyűlési Emlékek* IV. Szerk. Szilágyi Sándor. Bp. 1878. (a továbbiakban: EOE) 174.

⁸² „Nagyságtoknak megszolgálom, sok dolgok felől kívántatnék írnom nagyságtoknak, de miérthogy semmi módomban abban nincsen, Isten behozván nagyságtokat, akoron mindenekről bizonyossá teszem nagyságtokat, úgy gondolom, hogy nagyságtok ilyen szegény szolgálójának, szavának ad hitelt és megis nyugszik rajta.” HHSa UA fasc. 131. (1598. május 30.)

⁸³ Veress: *Documente* V. 171. Az 1598. július 7-én, Ploieștien kelt levélben ez áll: „Ego nihil dubito in ipsarum erga me benevolentia.”

⁸⁴ EOE IV. 89.

⁸⁵ Uo.; Hurmuzaki III. 1. 427.

⁸⁶ Eudoxiu de Hurmuzaki: *Documente privtoare la istoria românilor. Acte din secolul al XVI-lea relative mai ales la domnia și viața lui Petru Șchiopul*. Publ. de Nicolae Iorga. XI. Buc. 1900. 841.

is észlelte, hogy bizalmatlanság övezi, hiszen nem sikerült semmit megtudnia a tárgyalásokról, Mihály vajda nem közölt vele ezekkel kapcsolatban semmit, amint azt korábban szokta volt. Mindezek ellenére augusztus elején újabb levelet írt Báthory Andrásnak, amelyben a következők álltak: „Jól vigyázzon felséged, mert a császár a vajdával valami fondorlatot készít felséged és az én kedves hazám ellen. Óvakodjék a németektől és fogassa el a vajda embereit, futárjait és az udvarában lévő titkos árulókat. Küldjön valakit ide, akinek élőszoval mindent elmondhassak.”⁸⁷ Név szerint is felsorolta az említetteket: Örmény Pétert, Petneházy Istvánt, Balogh Gergelyt, Székely Jánost és Pribék Mátyást.⁸⁸ Feltételezhetően azonban ekkor már a vajda figyeltette Rác Jánost, sőt július közepe óta már udvarában volt a császárhű Darahi, aki titkon a magyar secretariusi teendőket is végezte (Báthory András elfogott leveleit ő fordította le, az előbb idézett missilis szövegét is az ő jelentéséből ismerjük). Ezek után nem meglepő, hogy a fentebb idézett levelet elfogták, szövegét nyilván Darahi tolmácsolta a vajdának, azért is emlékezett arra olyan jól fél év múltán is. Rác Jánost azonnal fogságra vetették, ahol hét hétig sínylődött. Ekkor a már Erdély ellen készülődő vajda székely katonái eskütelekor, azok kérésére szabadon bocsátotta. A kegyvesztett deák Mihály vajda seregével tartott Erdélybe, ahol a sellenberki csata előestéjén átszökött Báthory András táborába, majd az erdélyi hadak veresége után elmenekült onnan.⁸⁹ Élete utolsó napjairól Szamosközy híradásából van tudomásunk. Nemesek udvarában és mezővárosokban bújkált, azzal a céllal, hogy Magyarországra szökjék.⁹⁰ Egy darabig Tholdi István tanácsúr, Küküllő vármegyei főispánnál húzta meg magát, de végül Apafi Miklós özvegyének udvarába ment (talán nem véletlenül, hiszen egykori gyámja, Kendy Ferenc és Apafi Miklós egy időben Küküllő megyei főispántársak voltak), s ott fogták el néhány nap múlva,⁹¹ ugyanis Mihály vajda valóságos hajtóvadászatot indított ellene. Állítólag végül a megfenyegetett Tholdi árulta el hollétét, de ugyanakkor kegyelmet is kért neki.⁹² Mihály vajda azonban nem kegyelmezett meg, hanem Gyulaféhevár külvárosában rendkívül embertelen és kegyetlen módon végeztette ki. Sőt az anyja feltételezett ördögösségétől tartva, állítólag őt is megölette.⁹³ A vajda titkárának megcsönkítése még jó fél év múlva is élénken élt a korabeli köztudatban, amint erre a császári biztosok 1600. május 5-én Gyulaféheváron kelt levelükben is utalnak.⁹⁴

⁸⁷ Hurmuzaki III. 1. 424., magyar fordításban Szádeczky: Mihály vajda 60.

⁸⁸ Hurmuzaki III. 1. 424.

⁸⁹ Hurmuzaki III. 1. 424.

⁹⁰ Szamosközy II. 382–383.

⁹¹ Szamosközy IV. 111; Magyar nyelvű kortársi feljegyzések 176.

⁹² Szamosközy II. 383.

⁹³ „Itaque Maro Albam tractus, ubi in conspectum Vajvodae deductus est, primum omni convitiorum verberatione affectus; mox carnificibus, quos Armas vocant, ad excrucianos sones exercitissimis traditus est mactandus. Hi ut iussum erat ad meniam columnam, quae in suburbio Albae eminet, pedes ac manus funibus arctissime humi defigunt. Defixo, admotis bipennibus ac mallei valido icta impulsis, primum pedes, secundum genua, alterum post alterum, demum media brachia, qua flexus cubiti est, amputant, atque ita truncum cadaver, omnibus nudum induvis, ac lacerum biduum in publico jacuit, caeno et sanguine coopertum.” Szamosközy II. 383. Magyar nyelvű feljegyzéseiben Szamosközy egy csodás elemet is beiktat a kivégzés leírásába, egy, az ördögösségben jártas anyja által küldött fekete komondor megjelentetésével: „Ezt a fejevári pellengér alatt így ölette meg, hogy az térdében mindkét lábát és az kezét mindkét könyökében elvágatta és úgy hagyta a pellengér alatt. De mihelyt az egyik lábát elvágták, mindjárt megholt. Mikor így vagdálnák tagonként, nagy hirtelen egy fekete komondor ott terem az oláh drabantok között, azok mindjárt oly igen megrémülnek, hogy hanyat-homlok az vár felé kezdenek befutni. Ez komondort mondják, hogy az Rác János anyja ördögsgivel cselekedte volt az fia megszabadításáért. De nem tehetta szerét. Az anyja akkor Erdélyben volt, és azután a vajda, hogy valami ördögsgét ne cselekedjék rajta, megölette volt.” Szamosközy IV. 111.

⁹⁴ Hurmuzaki XII. 890.

Rácz János halála után, amint azt már említettem mintegy „rehabilitálásaként” Báthory Zsigmond tanácsurainak közbenjárására 1601 decemberében gyermekeit, Györgyöt és Jánost és az ő utódaikat tekintettel néhai apjuk hűségére és hűséges szolgálatára a fentebb említett Lippa környéki adományban részesítette. Talán az egykori vajdai secretarius gyermeke lehet az a Rácz János, aki 1604–1605-ben az akkor már szintén néhai Tholdi István Lippához tartozó egykori birtokainak egy részét elfoglalta.⁹⁵ Lippa környékének birtokosai között sok Rácz családnevűt találunk a 17. század elején és a későbbiekben is, de sajnos az egykori vajdai secretariussal való rokonságuk a kutatások jelenlegi állása szerint nem bizonyítható.

Mihály vajda havasalföldi kancelláriájának másik ismert magyar secretariusáról jóval kevesebb ismerettel rendelkezünk. Brassay Lukácsról csupán feltételezhetjük, hogy ő vagy családja Brassából származott. Az is lehet, hogy eredeti családneve nem ez volt, illetve szász származását sem zárhatjuk ki. Rácz Jánoséhoz hasonlóan az ő karrierje is a fejedelmi nagyobb kancelláriai deákságból indult, ráadásul nagyjából egy időben is dolgozhattak ott.⁹⁶ Erre vonatkozóan újabb levéltári források előkerüléséig három adattal rendelkezünk: 1593-ban Brassay Lukács már ott dolgozott,⁹⁷ illetve még 1597 májusában is ott találjuk.⁹⁸ Érdekes egybeesés, hogy időközben, 1596. április 14-én Gyulafehérváron Báthory Zsigmond által a kolozsmonostori konventhez intézett, éppen Mihály vajdát Doboka megyei birtokaiiba iktató parancslevelében a kijelölt királyi emberek között szerepel Brassay Lukács nagyobb kancelláriai deák is.⁹⁹ Mivel tudjuk, hogy a fejedelmi nagyobb kancelláriában a 16. század közepétől húsz-huszonötre tehető az állandó alkalmazottak létszáma,¹⁰⁰ nagy valószínűséggel állítható, hogy Rácz Jánossal ismerhették egymást. Talán Havasalföldén, a vajdai kancelláriában egyidőben történő felbukkanásuk sem véletlen. Viszonylag ritkán fordult elő, hogy a Kárpátokon túli vajdai kancelláriákban egyszerre két magyar secretariust is foglalkoztassanak. Nyilván Mihály vajda nemzetközi politikai szerepvállalása indokolhatta ezt a helyzetet, több deákra lehetett egyszerre szüksége, akiket szükség szerint diplomáciai levelezésében vagy a tolmácsolásban foglalkoztathatott. Amennyiben Brassay Lukács szász származású volt, német nyelvtudását is hasznosíthatta Mihály vajda. Az általa kiállított levelek is tipikus kancelláriai írással készültek, ezeket Rácz Jánoshoz hasonlóan szintén a jobb alsó sarokban ellenjegyezte a secretarius.¹⁰¹ Ezek alapján havasalföldi deáksága biztosan csak 1598-ra adatható.¹⁰² Az is elképzelhető, hogy ebben az időszakban az éppen a császári biztosokhoz Mihály vajda követeként küldött Rácz Jánost helyettesítette.¹⁰³ További levéltári kutatások talán bővíteni fogják Brassay Lukács hivatali pályafutására és életére vonatkozó ismereteinket.

⁹⁵ *Aradvármegye és Arad szabad királyi város monográfiája. Aradvármegye és Arad szabad királyi város története.* II. Szerk. Jancsó Benedek. Arad 1895. 223.

⁹⁶ Istványi G.: *i. m.* 85.

⁹⁷ Trócsányi Zs.: *i. m.* 189.

⁹⁸ *Székely Oklevéltár VIII.* Szerk. Barabás Samu. Bp. 1934. 338. Az adatra Bogdándi Zsolt hívta fel a figyelmemet, ezúton is köszönöm.

⁹⁹ Veress: *Documente.* V. 28–29.

¹⁰⁰ Jakó Zsigmond–Radu Manolescu: *A latin írás története.* Bp. 1987. 108.

¹⁰¹ Pl. HHStA UA fasc. 132. (1598. június 29.)

¹⁰² HHStA UA fasc. 132. (1598. június 29.; 1598. június 30.); Közlés: Károlyi Á.: *Okmányok i. m.* 61–62.

¹⁰³ Veress: *Documente.* V. 171.

Az utolsó, akiről még szólnunk kell, a Rácز János utolsó hónapjairól is beszámoló Darahi János. Őt a szakirodalom¹⁰⁴ szintén Mihály vajda magyar secretariusának tartja és bizonyos források is így említik.¹⁰⁵

Tevékenységének kezdete még éppen beletartozik az engem érdeklő időszakba, hiszen 1599 július közepétől találjuk Mihály vajda udvarában. Darahi Szatmár vidéki nemes volt,¹⁰⁶ akinek családja, javai a császár fennhatósága alá tartoztak, háza, udvara Szatmártól egy mérföldnyire feküdt.¹⁰⁷ Kövendi Székely Mihály szatmári főkapitány és császári megbízott küldte 1599. július 9-én a havasalföldi vajdához. Annak ellenére, hogy a vajda mellett a magyar és latin nyelvű levelezés lebonyolításán kívül tolmácsolódott is, nem nevezhető egyértelműen secretariusnak. Főképpen a szatmári főkapitányhoz, illetve a császári biztosokhoz intézett jelentések, beszámolók maradtak fenn tőle, és nem a Rácз Jánoséhoz és Brassay Lukácséhoz hasonló, ellenjegyzett, kancelláriai jellegű levelek. Képzettségéről, esetleges korábbi, az írásbeliség területén szerzett tapasztalatairól jelenleg nem tudunk. Kiváltképpen 1600 januárjától futárként is tevékenykedett, lényegében a császáriak embereként a vajdai udvarban történeteket figyelte meg. A következőkben részletesebben csak életének az 1599. december végéig, első megbízatása lezárásáig terjedő időszakát fogom elemezni.

Felettese, Székely Mihály szatmári főkapitány, amint arról már szó esett, 1599. július 9-én indította útnak a románul is tudó Darahi Jánost Havasalföldre. Nem először vállalt szerepet erdélyi „ügyben”, hiszen 1598. augusztus végén Szatmár várában a Jósika István volt erdélyi kancellár elleni perben ő volt az egyik behívott.¹⁰⁸ A Mihály vajda melletti küldetéséről szóló jelentésében hangsúlyozza, hogy ő a császárnak tett hűségesküt, és a havasalföldi vajda sosem kérte tőle, hogy neki is esküdjön hűséget.¹⁰⁹ Beszámolójából megtudjuk, hogy amikor július közepén Ploiești-be érkezett, a vajda felhívta a figyelmét, hogy ne tartson fenn kapcsolatot Rácз Jánossal, akit árulónak tartott. Neki titokban secretariusi teendőket kellett ellátnia, amíg Mihály vajda gyanúja beigazolódott, és elfogta Rácз Jánost.¹¹⁰ Tudjuk például, hogy a vajda parancsára ő írta annak Rudolfhoz címzett levelét.¹¹¹

Ezt követően egy igencsak kétes értékű „secretariusi feladat” fűzhető Darahi János nevéhez. Ő volt ugyanis az, aki saját beszámolója szerint Örmény Péterrel a sellenberki csata előtt Mihály vajda parancsára a székelyek hamis kiváltságlevelének kiállításában fő szerepet játszott. A diplomáciai küldetést is vállaló Örmény Péter ezúttal képírói minőségében működött közre. Együtt állították ki az oklevelet, rávezették a császár aláírását és egy másik császári iratról levett pecséttel látták el. Az így elkészített kiváltságlevelet egy írástudatlan székely kapitánynak, Hamar Istvánnak mutatta meg a vajda, közölve tartalmát. Ő a pecsétet és aláírást látva eredetinek vélte az oklevelet, és akként továbbította a benne foglaltakat társainak.¹¹² A fentebbi

¹⁰⁴ Demény Lajos: *Mihály vajda és a székelyek*. Buk. 1977. 93.

¹⁰⁵ Például ahogyan David Ungnad nevezi 1600. május 31-i jelentésében: „des Mihals ungrischer Secretári” Hurmuzaki XII. 659.

¹⁰⁶ Hurmuzaki XII. 767.

¹⁰⁷ Hurmuzaki XII. 767.

¹⁰⁸ Veress: Documente. V. 181.

¹⁰⁹ Hurmuzaki III. 1. 431; *Călătoria străini despre Țările române*. IV. Red. Maria Holban. Buc. 1972. (a továbbiakban: Călătoria străini IV.) 131–132.

¹¹⁰ Călătoria străini IV. 148.

¹¹¹ Hurmuzaki III. 1. 428.

¹¹² Demény L.: *i. m.* 93–94. hivatkozik Hurmuzaki III. 1. 431.

történet is jól példázza, hogy Darahi ekkor Mihály vajda teljes bizalmát élvezte. Voltaképpen a vajda körüli ténykedésének ebben az első szakaszában, mely 1599. december 10-én zárult,¹¹³ Darahi amolyan ideiglenes secretariusi és tolmácsi szerepet játszott. A havasalföldi uralkodó Erdélybe való bevonulása után a fejedelmi kancellária működése sem volt zökkenőmentes. Éppen Darahi egyik beszámolójából tudjuk, hogy a deákok kénytelenek voltak szétszórta, különböző házakban dolgozni.¹¹⁴ Maga a kancellár, Náprágyi Demeter sem tudta megfelelően figyelemmel kísérni a munkát. 1599 novemberétől kezdődően Mihály vajda az erdélyi ügyintézésben a fejedelmi kancelláriára támaszkodott, amint ez az ott kiállított magyar és latin nyelvű levelekből is kiténik.¹¹⁵ Ugyanakkor saját havasalföldi kancelláriájának tagjai is vele voltak Erdélyben. Ők a Kárpátokon túli ügyekkel kapcsolatos szláv és román nyelvű irat kibocsátásban vettek részt,¹¹⁶ de erdélyiekben, például fogarasvidéki falvak határvillongási ügyében is állítottak ki román nyelvű iratot.¹¹⁷ A cirill betűs írásbeliség erdélyi alkalmazására tett kísérlet azonban kudarcot vallott, amint arra az 1600. júliusi erdélyi országgyűlés 20. törvénycikkelye utal: „Estenek ilyen dolgok is, hogy némely atyánkfainak nagyságod levelét hozták, melyek közül ki rácul, ki oláhu volt írva, ki miatt az nagyságod parancsolatját és akaratját belőle meg nem érthették. Végeztük azért, hogy afféle leveleket az nemességnek vagy magyarul vagy deákul írjanak; aki aféle oláh vagy rác nyelven írt levéllel az nemesség között járna aféle emberek megfogassanak és az levéllel együtt ő nagyságának fogva hozzák.”¹¹⁸ A külügyi ügyintézésben továbbra is fontos szerepet játszott a magyar nyelvűség, ahogyan azt a császári biztosok Mihalcea bánhoz 1600 májusában írt leveléhez fűzött megjegyzés is illusztrálja: „Mihalcea bán németül írt, tehát mi is németül feleltünk, de lefordítottuk magyarra is, a célból, hogy ha a vajdához küldenék, annál jobban megérthessék, mert tapasztalatból tudjuk, hogy a magyar nyelvtől legjobban tolmácsolják neki, mit megértetni akarnak vele”.¹¹⁹

Darahi még 1600-ban is Erdélyben tartózkodott. Az év elején Mihály vajda már őt is gyanakvással figyelte.¹²⁰ A császári biztosok aggódtak is érte, amikor hosszabb ideig nem adott életjelt magáról, még mindenki emlékezetében élénken élhetett Rác János sorsa. Ebben az időszakban azonban a források Darahit többnyire futárként említik,¹²¹ ennek megfelelő juttatást is kapott („Curriir-Gelt, funf und achtzig Taller”¹²²). Ő biztosította az összeköttetést Mihály vajda és a császári biztosok között, sőt még a császári udvarba is vitt levelet. Ezeknek és a szóbeli üzeneteknek gyors célba juttatása mellett információszerzőként használták, a császári biztosok egyik fő hírszerzőjének tekinthetjük. Az év közepétől ezen futári-informátori munkakörön osztoznia kellett a horvát származású Barilovics/Bariglavitsch-csal.¹²³ Utolsó jelentése június 12-éről származik.¹²⁴ Sorsa további alakulásáról jelenleg nincsen tudomásunk.

¹¹³ Hurmuzaki III. 1. 427.

¹¹⁴ Hurmuzaki III. 1. 433.

¹¹⁵ Pl. Szádeczky: Mihály vajda. 307–310.

¹¹⁶ Pl. *Documente privind Istoria României seria B. Țara Românească* VI. Red. Ion Ionașcu, L. Lăzărescu, Barbu Cîmpina, Eugen Stănescu, David Prodan. Buc. 1953. 370–371, 372–373.

¹¹⁷ Szádeczky: Mihály vajda. 335–337.

¹¹⁸ EOE IV. 526.

¹¹⁹ *Regeszták Mihály vajda történetéhez 1599–1601*. Közli: Szádeczky Lajos. TT VII(1884) 443.

¹²⁰ Čalătorii străini IV. 112.

¹²¹ A német szövegekben curierként fordul elő. Hurmuzaki XII. 764, 771, 891, 903.

¹²² Hurmuzaki XII. 764.

¹²³ Čalătorii străini IV. 114.

¹²⁴ Uo.

A Darahi János által vállaltan és névtelenül írt beszámolók, jelentések mai napig a korszakra vonatkozó értékes forrásoknak bizonyultak. Írt a sellenberki csatáról, az 1599 júliusa és decembere közötti időszakról, az 1600. márciusi török követség Mihály vajda általi brassói fogadtatásáról, az 1600 nyarán Moldvában történekről.¹²⁵ Darahi jó memóriájának köszönhetően beszámolóiban idéz olyan leveleket, melyeket a vajda elfogott (és feltehetően ő fordított le neki, ilyen például a Rácz János által Báthory Andrásnak 1599 nyarán írt, már említett missilis), illetve amit a vajda diktált neki, s amelyek tartalmáról csupán ezek segítségével szerezhetünk tudomást, mivel az eredetiek nem maradtak fenn máig.

A vizsgált időszak vajdai secretariusainak életútjai egyrészt bizonyítják a Kárpátokon túli magyar deáki szolgálat által biztosított korabeli hivatalnok-értelmiségi karrier-lehetőségeket (itt első sorban Rácz Jánosra és Brassay Lukácsra gondolok, Darahi János nem sorolható egészen ebbe a kategóriába), ugyanakkor jól illusztrálják annak veszélyességét is. A secretariusi sorsok egymásba fonódását jelzi nemcsak az, ahogyan végül is Darahitól származik több Rácz Jánosra vonatkozó információnk, hanem az is, ahogyan ennek a zavaros időszaknak a vége felé, 1601-ben elindul egy újabb secretariusi karrier, a Boér Istváné. A Mihály vajda által Prágából, Bécsből Erdélybe, a székelyekhez küldött, németeket szidalmazó levelek közül „a cirill betűkkel, oláhuul írottak magyarázatját fordította meg (magyarra) Báthory Zsigmondnál Boér István, egy ifjú legény, fogarasi fiú. És aztán, amikor Basta bejött volt Erdélybe, tudakozódott Boér Istvántól ez dolog felől és ez levelek felől Kolozsvárott, és Boér István mindent igazán megbeszéllett Mihály vajda felől Bastának. És ez is nagy oka volt az Mihály vajda halálának.”¹²⁶ Ez a fiatal fogarasi legény lett később Constantin Movilă moldvai vajda magyar és latin secretariususa.¹²⁷

About the Hungarian Scribes of Voievod Mihai of Wallachia

Keywords: Transylvania, Wallachia, Voievod Mihai of Wallachia, János Rácz, Lukács Brassay, János Darahi, secretarius, chancellery, office-holder intelligentsia

This study is about the work of a special group of what best could be described as "office-holder intelligentsia", the Hungarian secretaries of Voievode Mihai of Wallachia during the period of his reign between 1593–1599. (After this period the Voievode mainly used scribes of the Transylvanian princely chancellery.) After close examination I've been able to distinguish the handwritings of four scribes so far. The fifth is a person who occasionally helped out with secretarial work for the Voievode. As a result of Voievode Mihai's dealings in international politics most of his surviving Hungarian letters are to be found at their Habsburg Addressees in Vienna and Innsbruck. This study is an attempt to reconstruct the work and lifes of those secretaries whom we know by name. First of all János Rácz, whose life ended so tragically and his secretary colleague, Lukács Brassay. Also try to draw a portrait of János Darahi, a secretarius-courier.

¹²⁵ Hurmuzaki III. 1. 427–431.; Veress: Documente VI. 54–56.; Eudoxiu de Hurmuzaki: *Documente privitoare la istoria românilor 1600–1649*. Ed. Ioan Slavici. Buc. 1882. IV. I. 72–73.

¹²⁶ Szamosközy IV. 150.

¹²⁷ Jakó Klára: *Báthory Gábor és a román vajdaságok. = Báthory Gábor és kora*. Szerk. Papp Klára, Jeney-Tóth Annamária és Ulrich Attila. Debrecen 2009. 129–130.